

DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 203-232.

KÜLTÜRÜMÜZÜN MİHENK TAŞLARINDAN YUNUS EMRE'DE VAHDET ANLAYIŞI VE BİRLİK ÇAĞRISI*

İlyas YAZAR**

Meltem ARABOĞA***

Esra BEYHAN****

ÖZ

Yunus Emre, XIII. asırdan günümüze kadar kültür hayatımızın ve Türk tasavvuf hareketinin Anadolu'da yayılmasında şairleriyle önemli bir yere sahiptir. İlahi aşka ulaşmanın yollarını insanlara öğretmek için terennüm ettiği şairlerinde tasavvuf öğretisini sistematik bir yaklaşımla ifade etmiştir. Tasavvufi ahlâkı ve manevî yolculuğun gereklerini şairlerinde açıkça anlatan şair, Kur'an ve hadis ışığında hareket etmeyi, seyr ü sülûk adı verilen manevî yolculukta her türlü zorluğun üstesinden gelmeyi, vahdete ermeyi, birlik ve beraberlik içinde yaşamayı öğütlemektedir.

Çalışmamızda Türk kültür hayatının mihenk taşlarından Yunus Emre'nin şairlerinde vücut bulan vahdet anlayışı, birlik ve beraberlik çağrısına dair söz ve anlam kalıpları belirlenerek bu yapılarla ilgili dil ve üslup incelemeleri yapılmıştır. Bu amaçla örneklemimizi oluşturan Yunus Emre Divanı üzerinde doküman incelemesi yapılmış, elde edilen sonuçlar içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Türk kültür mirasına ilk mayayı çalanlardan Yunus Emre'nin çağını aşan söylemleriyle her çağın insanına hitap eden evrensel mesajları bağlamında birlik, beraberlik ve vahdet anlayışı metinlerden hareketle somut olarak vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, tasavvuf, vahdet, tevhit, birlik.

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Buca-İzmir. iyazar@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6784-289X>

*** YL Öğr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ens., Buca-İzmir. . ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7009-6330>

**** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Buca-İzmir. . ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5910-1688>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 20/12/2021

UNITY IN YUNUS EMRE, ONE OF THE CORNERSTONES OF OUR CULTURE AND A CALL FOR WAHDET

ABSTRACT

Yunus Emre has an important place with his poems in the spread of our cultural life and Turkish Sufi movement in Anatolia from the XIII. century to the present. He expressed the Sufi doctrine with a systematic approach in his poems, which he sang to teach people the ways to reach divine love. The poet, who clearly describes the mystical morality and the requirements of spiritual journey in his poems, advises to act in the light of the Qur'an and hadiths, to overcome all kinds of difficulties in the spiritual journey called seyr ü suluk, to reach unity, to live in unity and togetherness.

In our study, the understanding of unity embodied in the poems of Yunus Emre, one of the touchstones of Turkish cultural life, the word and meaning patterns related to the call for unity and solidarity will be determined, and language and stylistic analyzes will be made. For this purpose, a document analysis will be made on the Yunus Emre Divan, which constitutes our sample, and the results will be evaluated with the content analysis method. As one of those who stole the first yeast from the Turkish cultural heritage, the understanding of unity, togetherness and vahdet will be emphasized in the context of Yunus Emre's universal messages that appeal to people of every era with his rhetoric that exceeds his age.

Key words: Yunus Emre, Sufism, vahdet, tawhit, unity.

1. GİRİŞ

Kültürümüzün mihenk taşlarından olan Yunus Emre'nin tarihi kişiliği ile menkıbevi hayatı iç içe geçmiş; doğumu, ölümü ve hayatı hakkında çeşitli kaynaklar tarafından farklı bilgiler ortaya konulmuştur. Adnan Erzi'nin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki bir mecmuadan yayınladığı belge ile bu karışıklık ortadan kalkmıştır. Bu belge sayesinde 1240-41'de doğup 1320-21 yılında vefat ettiği belirlenen Yunus Emre adına, Anadolu'nun birçok şehrinde türbe, makam ve medfen bulunmaktadır.¹ Böylece Yunus Emre'nin hitap ettiği geniş coğrafya ve kültürümüz açısından önemi gözler önüne serilmektedir.

¹ Mustafa Tatcı, "Yunus Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/600-606.

Yunus Emre'nin doğum yeri hakkında çeşitli görüşler belirtilse de İç Anadolu ve Batı Anadolu arasında bulunan Sakarya Nehri civarında yaşadığı kabul edilmektedir. Döneminde günümüzdeki kadar tanınmaması ve yaşadığı kırsal kesimin yazılı kültür ortamından uzak olması, mutasavvıf şairin hayatı hakkındaki bilgilere eserleri ve velayetnameler aracılığıyla ulaşılması sonucunu doğurmuştur.² Yunus Emre, beyitlerinde de eğitimi hakkında kesin bilgiler vermemiştir:

Ne elif okudum ne cim varlıkdandır kelecim

Bilmeye yüz bin müneccim tâli'üm ne ılduğdan gelür (42/4)³

Mescidde medresede çok 'ibâdet eyledüm

İşk odına yanuban andan bâsıla geldüm (196/9)

Bu bakımdan Yunus Emre'nin tahsili üzerine de farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bektaşî geleneği, Gibb ve Rıza Tefvîk şairin ümmî olduğunu ileri sürerken Köprülü, Gölpinarlı, Timurtaş gibi araştırmacılar tahsil gördüğüne kanaat getirmişlerdir. Bu konuda hâkim görüş, mutasavvıf şairin tahsilli olduğu yönündedir. Neticede Yunus'un eserlerinden yüksek bir tasavvufî eğitim aldığı anlaşılmaktadır.⁴ Ayrıca Köprülü, Divanı'nın başında Acem zevk ve sanatına uygun mesnevî bulunan Yunus Emre'nin eli kalem tutmamış, ümmî bir şair olamayacağını savunmuştur. Eserlerine Mevlânâ etkisini başarılı bir şekilde yansıtan şairin, Acem edebî kültürüne vakıf olacak kadar eğitim aldığını öne sürmüştür.⁵ Tatçı'ya göre ise Yunus Emre'ye medrese ya da

² Ali Emrah Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi (Mesnevî ve Yunus Emre Divanı'nda)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 28.

³ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*. (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ?), 34. Çalışmamızda yer alan beyitler bu eserden alıntılanmıştır. İlk sayı eserdeki şiir numarasını, ikinci sayı beyit numarasını göstermektedir. Bundan sonraki beyitler dipnot olarak gösterilmeyecektir.

⁴ İlhan Genç, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Giriş* (İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık, 6.basım, 2016), 197-198; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3.basım, 1976), 261-274; Tatçı, "Yunus Emre", 43/600-601.

⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 273-274.

tekke eğitimi almış denilemeyeceği gibi irfanî bilgisi de inkâr edilemez. Bu bağlamda Yunus hem âlim hem de ârif bir şairdir.⁶

Yunus Emre'nin hangi tarikata mensup olduğu konusunda da pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Köprülü'ye göre Yunus'un tasavvufi yolunun ilk başında hizmet ettiği şeyhi Tapduk Emre, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Yesevî dervişi Şeyh Sinan'ın mürididir. Bu bağlamda Köprülü, Yunus Emre'nin intisap ettiği tarikatı ve ondaki Ahmet Yesevî etkisinin kaynağını ortaya koymaktadır.⁷ Bektaşî velayetnameleri ise onun Bektaşî olduğunu öne sürmektedir. Öte yandan Yunus Emre silsilesini Tapduk Emre, Barak Baba ve Sarı Saltık olarak göstermektedir:

Yûnus'a Tapduk u Saltuk u Barak'dandur nasîb

Çün gönülden cûş kaldı ben niçe pinhân alam" (201/41).

Bu şahsiyetlerin tarihte Haydarî Kalenderî şeyhi olarak bilindiklerini vurgulayan Ocak, Yunus'un yaşadığı devirde Anadolu'da Baba Tapduk'a intisap etmiş Tapduklular adında Kalenderî zümresinin bulunduğunu da belirtmektedir. Ocak'ın görüşüne göre tarikat silsilesinden ve eserlerinin mahiyetinden de anlaşılacağı gibi sadece ibadetten oluşan kaba zühd çerçevesindeki tasavvufu reddederek sevgi ve vahdet eksenli tasavvufî görüşe sahip olan Yunus Emre, *şeriat- tarikat- marifet- hakikat* kapılarından geçmiş ve insanlara da bu dört kapının önemini anlatmış bir Melametî- Kalenderî şeyhidir.⁸

Şerî'at-Tarîkat yoldur varana

Hakîkat-Ma'rifet andan içerü (290/8)

Turmuş ma'rifet söyler erene Yûnus Emrem

Yol eriyle yoldadır yolsuzca yoldaş degül (162/4)

Tasavvufî olgunluğa erişip diyar diyar gezerek tasavvufî ve İslamî birikimini halka aktarmaya çalışan mutasavvıf şair, devrinin önemli

⁶ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Külliyyatı I, Yunus Emre Divanı İnceleme* (İstanbul: MEB Yayınları, 2005), 35.

⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 266-267.

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Süfiliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 166-127.

mutasavvıflarından Yesevî, Hacı Bektâş-ı Veli ve Mevlânâ' dan etkilenmiştir: "Gezdim Urum ile Şam'ı / yukarı illeri kamu / Çok istedim bulmadum / şöyle garib bencileyin" (277/2). Yunus'un yaşadığı XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu hem siyasi hem de sosyal ve kültürel hayat bakımından kargaşa ve kaos içinde bir buhran dönemi yaşamaktadır. Bir yandan Moğol tehdidi ile Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçler, diğer yandan Haçlı Seferleri, Babailer İsyanı gibi Anadolu'da siyasi birliğin sağlanmasını engelleyen olaylar, sosyal ve kültürel hayata da yansımıştır. Bu buhranlı dönemin atlatılmasında tasavvuf hareketi büyük önem arz etmiş, birleştirici güç olmuştur.⁹ Türer'e göre felsefi alanda İbnü'l Arabî, sanat ve estetik alanında Mevlânâ, teşkilatlanma bakımından Hacı Bektaş-ı Veli, sosyal dayanışma açısından Ahi Evrân, şiir sahasında da Yunus Emre gibi şahsiyetler manevî çatıyı oluşturarak Anadolu'daki siyasi, sosyal ve edebî hayatı düzenlemiş, altı yüz yıllık Osmanlı geleneğinin temelini atmışlardır.¹⁰

Yunus Emre'nin de içinde bulunduğu, Anadolu'da manevi çatıyı oluşturan tasavvuf hareketinin üç önemli kaynağı bulunmaktadır: Mağrip mektebi, İran temelli estetik tasavvuf anlayışı ve Orta Asya-Horasan kökenli kalenderâne ekol.¹¹ Yunus Emre, Mağrip mektebine ait İbnü'l Arabî'nin vahdet-i vücud felsefesini, İran kaynaklı Mevlânâ'nın cezbe eksenli görüşünü ve şeyhi Tapduk Emre'nin de içinde bulunduğu Kalenderî anlayışı benimsemiş, bu üç ekolü terkip ederek tasavvuf anlayışını oluşturmuştur. Onun tasavvufi ahlakı her şeyden önce Kur'an ve sünnet eksenine oturmaktadır. Yunus'un şiir dilinde Allah'ın varlığı ve birliği, yaratılış, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi, saygı ve özlem; tarikat âdap ve erkânı, tasavvuf büyükleri ve manevi halleri, ilahî aşk, vecd, vahdet-i vücud, insanın değeri, insan-ı kâmil, dünyanın faniliği, nefis terbiyesi, güzel ahlak, tecelli ve a'yân-ı sâbite gibi tasavvufi unsurlar sıklıkla dile getirilmiştir:

⁹ Genç, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Giriş*, 157-164.

¹⁰ Osman Türer, "XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre" *Diyanet Dergisi*, 21/1 (1991), 90.

¹¹ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 118-121; Türer, "XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre", 91.

Sensin bu gözümde gören sensin dilümde söyleyen
Sensin beni var eyleyen sensin hemin öndin sona (14/2)
Her gelen oldur giden ol görinen oldur gören ol
Uhlü vü süflü cümleten oldur ger bana görine (14/5)
Ezel benim ilümdür Elest benim yolumdur
Ezile Elest'i ben bunda göre geldüm (178/5)

Âşık Yunus'un gerek Divan'ında gerekse mesnevi türündeki eseri Risâletü'n-Nushiyye'sinde aşk ve sevgi temeline dayanan söylemleri sıklıkla yer almaktadır. Kaba zühdün yanında aşk ilkesini öne çıkarmış, kâinatı tasavvufa göre algılamayı, Tanrı'yı sevgiyle kendi içinde ve tüm varlıklarda aramayı belirtmiştir. İnsan sevgisi, Allah sevgisine dönüşen, eserlerinde insan-ı kâmilî tasvir eden Yunus'a göre insanı insan yapan, yaratılışın sebebi, aşktır. Eserlerinde de insanlığı aşka ve sevgiye davet etmiş, sevginin birleştirici gücünü kullanarak yaptığı birlik çağrılıyla günümüze kadar gelebilmiştir.¹²

İşk şevkından 'âlem toldı bu 'âşıklar andan geldi
İşksüz biten çiçek soldı 'ışkıludur dirlik boşı (360/4)
İnsân sıfatı kendü Hak insandadır Hak togrı bak
Bu insânun sıfatına cümle 'âlem hayrânımış (125/4)

Yüksek bir tasavvuf eğitiminden geçmiş, irfan sahibi, hak âşığı, insanlığa ve İslam'a hizmet etmeye kendini adanmış bir Anadolu sûfisi olan Yunus Emre, devrinin Arapça veya Farsça eserler veren mutasavvıf şairlerinden farklı olarak Türkçe şiirler yazmıştır. Bu sayede Türk tasavvuf edebiyatının yanı sıra Eski Anadolu Türkçesinin oluşumunda da önemli bir görev üstlenmiştir. Yunus, tasavvufî anlayışını söylemesi kolay görünen ancak derin ve ince anlamlar barındıran sanatkârane bir üslupta şiirine yansıtmış, sehl-i mümteni sanatının en güzel örneklerini vermiştir:

¹² Tatçı, "Yunus Emre", 43/600-601; Umay Günay, "Türk Kültürü Açısından Yunus Emre" *Erman Artun Özel Kitaplığı* (2005), 40-42; Abdullah Kahraman, "Yunus Emre Divân'ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet (Dört Kapı)" *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 1/1 (2017), 1-18.

"Ezelden bileyidüm Elest'de Belâ didüm / Ol kadîmî denizden sil olup akup geldüm" (217/3). Kendi ifadesiyle en sade biçimde derin bir tefekkürle yazmıştır: "Bu bizden öndün gelenler ma'nîyi pinbân didiler / Ben anadan toğmuş gibi geldüm ki 'uryân eyleyem" (173/7). Batı Türkçesinde kendinden önce var olan sözlü edebiyatı estetik bir biçimde işleyerek Türkçeyi edebî bir dil haline getirmiştir.¹³ Tatçı'ya göre *arkuru*, *uçmak*, *yazuk*, *ayruk*, *karımak*, *dükeli* gibi kullandığı arkaik kelimeler, üslup ve Türkçe'nin edebî bir dil olmasına sağladığı katkı, Yunus'u diğer mutasavvif şairlerden ayıran özelliklerdendir.¹⁴

Çalışmamızda şairlerinden yola çıkılarak kültürümüze ilk mayayı çalanlardan mutasavvif şair Yunus Emre'nin vahdet anlayışı, birlik ve beraberlik çağrısına dair söz ve anlam kalıpları belirlenerek bu yapılarla ilgili dil ve üslup incelemeleri yapılmıştır. Bu bağlamda literatürde yapılan çalışmalar, Yunus Emre'nin hayatı ve edebiyatımıza olan etkisi çerçevesinde kalmıştır. Âşık Yunus'un vahdet anlayışını müstakil olarak ele alan Demirli, Tatçı, Tahralı gibi araştırmacıların yanında Kayaer, Görmek gibi tez çalışması yapan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız Yunus Emre'nin vahdet anlayışını ve birlik çağrısını konu edinmesi bakımından farklı bir yaklaşım getirmektedir.

Çalışmanın amacına uygun olarak, incelenen probleme ilişkin sorgulayıcı ve yorumlayıcı yaklaşıma uygun olan nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Verilerin toplanması amaçlı örnekleme esasına göre yapılırken elde edilen verilerin analizinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmamızın evrenini Yunus Emre Divanı oluşturmaktadır. Adı geçen eserde vahdet ve birlik çağrısını vurgulayan *vahdet*, *vâhid*, *tevâhid*, *vücûd*, *cem* ve *birlik-birliğ* kavramlarını içeren şiirler ise örneklekimizi oluşturmaktadır. Bu kapsamda Yunus Emre'nin vahdet anlayışının genel görünümü çizilmiş, vahdet ve birlik çağrısını tipik bir biçimde yansıtan şiirleri, açıklamaları örneklendirmek amacıyla araştırmaya dâhil edilmiştir.

¹³ Türer, "XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre", 97-98; Tatçı, "Yûnus Emre", 43/604.

¹⁴ Tatçı, "Yûnus Emre", 43/604.

2. YUNUS EMRE'DE VAHDET ANLAYIŞI

“Varlığın Birliği” manasına gelen *vahdet-i vücud* kavramı, Allah-âlem-insan arasındaki ilişkiyi açıklayan ve tasavvuf tarihinde İbnü'l Arabî ile yer bulan bir düşünce sistemidir.¹⁵ Demirli' ye göre İbnü'l Arabî'nin teorisiyle belli bir eksen etrafında toplanıp yorumlanmaya başlayan tasavvuf, olgunluk çağına girmiştir. Çünkü Arabî'nin düşünce sistemine göre ehl-i tasavvufun farklı ve çelişik görüşleri olmamalı; tasavvufi bilgiler çelişkili değil, güvenilir ve doğru olmalıdır.¹⁶ Yunus'un ifadesiyle; “*Halka benzetmeye işin süre gönlünden teşvişin / Yüz bini birdür dervişün arada ağıâr gerekmez*” (111/3).

İbnü'l Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesine göre, Mutlak Varlık olan Allah, bilinmek istemiş ve tecellileri aracılığıyla âlemleri yaratmıştır. Bunun sonucunda vahdet bozulmuş, çokluk (kesret) ortaya çıkmıştır. Mahlûkat ise Allah'ın sıfatlarının yansımalarıdır. Bu bakımdan yaratılan her şey bir yansıma veya hayaldir. Gerçek olan tek şey Mutlak Varlık olan Allah'tır. Mutlak Varlık sonsuz olduğuna göre adem (yokluk) diye bir şey de yoktur. Eğer adem varsa ikilik ortaya çıkacaktır.¹⁷

Vahdet-i vücud nazariyesinin dayandığı iki önemli önerme bulunmaktadır. Birincisi Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin “*Varlık birdir, o da Hak'ın varlığıdır.*” anlamına gelen sözüdür. Diğeri ise yaratılışın, tecellinin açıklamasını yapan *âyân-ı sâbite* teorisidir. Birbirini tamamlayan bu iki önermeden birincisi insan-Tanrı ilişkisini açıklarken diğeri Tanrı-âlem ilişkisini ortaya koymaktadır.¹⁸

¹⁵ Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/431.

¹⁶ Ekrem Demirli, Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücud Anlayışı, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu "Yunus Emre'yi Anlamaya Doğru" Bildiriler Kitabı*, ed. Ali Sözel (Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010), 1/320.

¹⁷ Mahmud Erol Kılıç. “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/499-500; Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2001), 285-287.

¹⁸ Demirli, “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücud Anlayışı”, 1/323.

İbnü'l Arabî'ye göre yaratılma üç safhada gerçekleşir. İlk safhada eşya ya da varlık, birbirinden ayırt edilmeden Allah'ın ilminde küllî bir bilgi olarak yer almaktadır. İkinci safhada Allah'ın ilminde bulunan varlıklar birbirinden ayrılmış, âyân-ı sâbite şeklinde bulunmaktadır. Son safhada ise eşya, dış âlemden bulunmakta, sonuç olarak yaratma meydana gelmektedir. Mutlak Varlığın dış dünyaya, varlığa tecelli etmesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda varlık denen şey aslında *yokluk* tür. Varlığın kendisi gibi görünen şeyler özünde Tanrı'nın tecellisi, bir nevi gölgesidir. Eşyaların, varlıkların çok ve birbirinden farklı olması âyân-ı sâbitenin, yani Allah'ın küllî bilgisinde farklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda eşyaların çokluğu esas anlamda birliği temsil etmektedir.¹⁹

XIII. yüzyıl Anadolu tasavvufunun önemli isimlerinden biri olan Yunus Emre, "Mevlânâ Hudâvendgâr bize nazâr kılalı / Anun görklü nazarı gönlümüñ aynâsıdır" (64/4) dizelerinde ifade ettiği şekilde muasırları Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî gibi vahdet-i vücud nazariyesini benimsemiş, eserlerini de bu tasavvufî görüşü çerçevesinde oluşturmuştur. Yunus Emre, yukarıda bahsedilen vahdet teorisinin iki temel önermesine şüirlerinde sıklıkla yer vermiştir. Demirli'ye göre bu önermelerin Tanrı'nın eşya ile olan ilişkisi, eşyayı her an var veya yok etmesi, tüm fiillerin kaynağının olması, âlemin ve insanın ezeli olması, özellikle de yaratılmanın sebebinin aşk olması gibi alt konularında sehl-i mümteni örneği şüirler meydana getirmiştir.²⁰

Evvel yir-gök yogıdı varıdı 'ışk bünyâdı

'Işk ezelden kadîmdür 'ışk getürdi ne varın (254/3)

Yürürisem önümdesin söylerisem dilümdesin

Oturursam yanumdasin ayrukda ne bâzârum var (43/2)

Tasavvuf ehlince "Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istedim ve kâinatı yarattım." manasındaki "Kenz-i Mahfi" hadisi, vahdet-i vücud teorisine işaret etmektedir. Bu bağlamda mutasavvıflara göre, âlemin özünde aşk

¹⁹ Süleyman Uludağ, "A'yan-ı Sâbite". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/198-199.

²⁰ Demirli, "Yunus Emre'nin Şüirlerinde Vahdet-i Vücut Anlayışı", 1/324.

yer almaktadır. Yaratılmanın öncesinde, Elest meclisinde Allah aşkına düşüp Allah'a söz veren insanlar, dünyaya çile çekip imtihan olmak için gelmişlerdir. Hak yolunda çekilen sıkıntılara katlanmak, insanoğlunun bu dünyadaki en önemli imtihanıdır. Allah'tan gelen bela ve çileler tıpkı Yunus'un "lütfün da boş kabrın da boş" ifadesindeki gibi sabır ve metanetle karşılanır; âşık, maşuktan gelen hayra da şerre de razıdır.²¹ Yunus, bu mısralarında Elest olayını oldukça sanatkârane anlatmaktadır. Tanrı'nın sunduğu kadehten içerek aşk belasına düşer. Ona ezelden aşkla bağlı olan âşık, vahdete ulaşıp onun dergâhına varınca şaşkınlık ve hayranlık içerisinde kalır:

*Bezîm-i ezîl'de pâdişâh elîme sundı bir kadeh
İçeliden kaluram âb bilmezem ki ne belâdur
Çün ezelden Yûnus senün 'ışkıla esridi cânun
Dergâhına ber dem anun vâlih ü hayrân kala dur (59/5-6)*

Yunus Emre'nin tasavvufi anlayışının temelini *aşk* kavramı oluşturmaktadır. Onun nazarında var oluşun ve yok oluşun nedeni aşktır. Kâinatın, mahlûkatın yaratılışı ile yaratılışın nedenleri hep aşk üzerinedir. Ona göre aşk; yüce makamdır, öncesizdir, aşk sözünü söyleyenin ise dili kudretlidir:

*İşk makam-ı âlidir, 'ışk kadîm ezeldür
İşk sözünü söyleyen cümle kudret dilidür (25/1)*

Sûfiler, "Ben nebi idim, Âdem henüz toprak iken" anlamındaki hadisi insanın ezeli olduğu çerçevesinde yorumlamışlar, âlem yaratılmadan önce insanın var olduğu konusunda birleşmişlerdir. Yunus Emre de insanın ezeli olmasına sıkça değinmiştir. Kâinat yaratılmadan, Hz. Âdem var edilmeden, şeytan ona lanet etmeden önce Tanrı'nın insanı yarattığını söylemiştir. Bu bağlamda arşın Yunus'a *sayvan* olması, kâinat yaratılmadan önce can ve ruhların var olduğunu vurgulamaktadır:

²¹ Aydın Kayaer, *Yunus Emre'nin Dünyasında İnsan-Allah İlişkisi*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 43; Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 29-30.

*Yogıdı bu bârigâb varıdı ol pâdişâh
 Âb bu 'ışk elinden âb derd oldı dermân bana
 Âdem yaradılmadı cân kalıba girmediñ
 Şeytân la'net olmadın 'Arşadı sayvân bana (12/4-5)*

Bir başka şiiiri ile dünya malını, nefsinin ve insanı kesrete düşüren her şeyi göz ardı eden, Allah'a yalvararak onda kendi benliğini kaybetmek, yok olmak isteyen Yunus Emre, içine dolan aşk ile vahdete ulaşmayı, yoklukta var olmayı, yaşarken ölmeyi, bir anlamda ilahi ölümü tatmayı arzulamaktadır:²²

*İlâhî bir 'ışk vir bana ben benliğim bilmeyeyin
 Yavu kılâyın ben beni isteyüben bulmayayın
 Şöyle hayrân eyle beni bilmeyeyin dün ü günü
 İsteyeyin dâim seni ayruk nakşâ kalmayayın
 Al gider benden benliği toldur içüme senliği
 Bundayiken öldür beni varup anda ölmeyeyin (269/1-3)*

Diğer yandan tasavvuf ehli, "Allah, güzeldir ve güzeli sever" hadisini "Allah (c.c.), kendi güzelliğini görmek için kâinatı yaratmıştır" şeklinde yorumlamıştır. Mutasavvıflar, Yunus Emre'de olduğu gibi canlı veya cansız tüm yaratılmışlarda ondan bir güzellik bulmuşlardır. Çünkü tüm mahlûkat, bu ezeli aşkı kendi dillerinde terennüm etmektedir. Bu bakımdan Tanrı'nın hikmetini, kudretini ve tecellisini görerek tefekküre dalmış, insanlara da bu davranışları öğütlemişlerdir. Yunus, yeryüzüne aşk ile bakmayı, yaratılanlarda Hakk'ın tecellisini görmeyi nasihat ettiği gibi aynı zamanda hayatın da bir gün sona ereceğini, insanoglunun fani olduğunu vurgular. Ona göre çiçek, kuş, tüm mahlûkat Tanrı'yı zikreder, över.²³

*İy 'ışk eri aç gözünü yir yüzine kalgıl nazar
 Gör bu latîf çiçekleri bezenüben Hakk'a gider*

²² Görmek, Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi, 33.

²³ Görmek, Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi, 30-34.

*Bunlar yazın bezenüben dostdan yana uzanuban
 Bir sor ahî bunlara sen kancarudur 'azm-i sefer
 Her bir çiçek bin nâzıla öger Hakk'ı niyâzıla
 Her murgı hoş âvâzıla ol pâdişâhı zikreder (28/1-3)*

Tasavvuf düşüncesine göre tecelli, Tanrı'nın kendi cemalini göstermek istemesidir. Yaratılmış her şey onun cemal ve celalidir. İnsan nereye bakarsa onun güzelliğini görecektir. Onu gören aşka yakalanmış demektir. Mutlak Varlık olan Tanrı, insanın kendinde gizlidir. Allah'ın nuru, cemali ise mahlûkatta tecelli etmiş, bu tecellinin en güzel hali de insanda vukuu bulmuştur. Bu bağlamda Yunus Emre de şüirlerinde tecelli kavramını ortaya koymuş, âşık- maşuk ve aşkın bir olduğunu söylemiştir. Ona göre kesret, vahdetin aynasıdır. Görünen bin olsa da bakmasını bilen kişi "bir"i görür: ²⁴

*Asılda 'âşık u ma'sûk u 'ışk bir
 Bu birden gerçi kim yüz bin görindi
 Eger âyîne bin olsa bakan bir
 Gören bir görünen bin bin görindi (411/8-9)*

Allah, kâinat ve yaratılanlar, insanda tecelli ettiği için insan, bir mikrokosmos (âlem-i sâgir) olarak ele alınmış; evrenin küçük bir prototipi sayılmıştır. Hak ile halk arasında köprü görevi gören, dört kapı ve kırk makamdan geçerek en yüksek mertebeye, vahdete ulaşmış olan insan-ı kâmil Hz. Muhammed'dir. O, varlığın sebebi; Allah'ın halifesidir.²⁵ Yunus Emre, Peygamberi genel olarak manevî yönü üzerinden nûr-u Muhammedî veya hakikat-i Muhammediyye tasavvuru olarak ele almıştır. "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" rivayetinin tasavvuf âlemindeki yansıması Yunus'un şüirlerinde de görülmektedir.²⁶

²⁴ Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 35; Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 236.

²⁵ Mehmet S. Aydın, "İnsân-ı Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/330-331.

²⁶ Mustafa Öztoprak, "Yunus Emre'nin Divan'ındaki Peygamber Anlayışı" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1 (2020), 312.

Yaradıldı yir ile gök Muhammed dostlığma

Levlâk ana delîl durur ansuz yir ü gök olmadı (386/7)

Çalap nûrdan yaratmış cânını Muhammed'ün

'Âleme rahmet saçmış adını Muhammed'ün (145/1)

Yunus Emre'nin vahdet anlayışı ve tasavvufî görüşünü genel anlamda incelediğimiz bu bölümden sonra Divânî'nden hareketle vahdet anlayışını vurgulayan söz ve anlam kalıpları ele alınmıştır. Bu bağlamda *vahdet*, *vâhid*, *tevhîd*, *vüçûd*, *birlik* ve *cem* kelimeleri belirlenmiştir. Söz konusu kelimeleri içeren beyitler, divandan taranmıştır. Her bir kelime ayrı bir alt başlık olarak ele alınarak tahlil edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Vahdet

Sözlükte “Bir olma, tek olma, birlik, teklik” anlamındaki Arapça vahd kökünden mastar olan vahdet kelimesi, tasavvufta kesretin karşıtı, “varlığa bir (vâhid) adını vermeyi sağlayan mâna” olarak açıklanmaktadır.²⁷ Tasavvuf düşüncesinde gerçek vahdet, Tanrı'dır. Kâinatta var olan tek varlık, odur. Diğer her şey, onun tecellisinden ibarettir.²⁸ Şiirlerinde Hakk'a ulaşma arzusunu açıkça işleyen Yunus Emre, vahdet kavramını sıkça kullanmıştır:

Evvêl kadîmden berü vahdet evine gelen

Ref'i gider içerü Yûnus taşra bî-haber (39/9)

Beyitte şair, nidâ sanatı ile kendine seslenmekte ve eskiden beri vahdet evinden içeri yüce, ulu olarak girenler varken dışarıda kalanların bu durumdan habersiz olduğuna değinmektedir. Yunus Emre, bu beyitte insanın ezeli olması durumuna işaret etmektedir. Ezelde canlar, Mutlak Varlık'ın makamında, aslî vatanlarındadır. Bu yüzden şair, vahdet makamını eve benzetmektedir. Elest meclisinde Tanrı ile bir olan ruhlar, vuslat makamında yüksek bir mevkidedir. Vahdet evinin dışında kalanlar

²⁷ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Yargı Yayınevi, 2014), “vahdet“, 1772.

²⁸ Ali Durusoy, "vahdet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/430.

ise tasavvuf yolunu düstur edinmeyen kimselerdir. Yüce bir makam olan vahdetten, Tanrı'yla bir olma durumundan bî-haberdirler.

Başka bir şiirinde Yunus Emre, vahdeti ülkeye benzetmektedir:

O vahdet ilinde diken yok gülünde

Şeker çok dilinde yüzünde hayâlar (62/3)

Yunus'a göre vahdet ülkesinin gülünde diken bile yoktur. Dilinde şeker, yüzünde ise utanma çoktur. Tasavvuf felsefesinde, çıkılan manevi yolculukta amaç vahdete ulaşmak, ezeli vatanda verilen söze uymaktır. Bu amaçla Allah aşkı ile dolu olanlar, dünyadaki tüm çile ve belalara katlanırlar. Seyr ü sülûkun sonucunda ulaşılan vahdet makamında ise ne çile ne de sıkıntı bulunmaktadır. Orada bulunanların dili şekerli, yüzleri de hayâ içindedir.²⁹

Şiirlerinde tasavvufî ahlakı ve manevi yolculuğun gereklerini açıkça anlatan Yunus Emre'ye göre mürit, önce Kur'an ve hadisin yolunda hareket etmeli, şeriata uygun davranmalıdır. Ardından tarikata mensup olan mürit, çıkılan bu çileli yolda, sıkıntılara katlanıp makam, mevki, mal, mülk ve dünyaya ait her şeyden vazgeçmeli, mürşidinin tavsiyelerine uymalıdır. Seyr ü sülûkta önemli olan kesretten, mâsivâdan, nefsin isteklerinden vazgeçebilmektir. Ancak bu yolla vahdete ulaşılabilir.³⁰ Yunus'un ifadesiyle aşk derdine düşen dermanını bir gün bulacak, vahdete ulaşacaktır:

Kaldıysa tenün kısmet cânun bulsar vahdet

Derdiün varısa n'oldun dermân bulasın birgün (229/4)

Yunus Emre, vahdet kavramını, zıddı olan kesretle beraber kullanmıştır. Güzellik ve iffetin sembolü Hz. Yusuf çokluk âlemini, âşıkların ve hüznün simgesi olan Hz. Yakup ise vahdet âlemini temsil etmektedir. Kesret âleminde oğlu Yusuf'u arayıp onun hasretiyle yanan Yakup peygamber gibi tasavvuf yolundaki mürit de vahdet aşkıyla,

²⁹ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 305-306.

³⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 301-302.

hasretiyle doludur. Vahdet âleminde ise Yusuf ve Yakup'tan söz bile edilemez. Burada ancak vuslat vardır:³¹

Bu 'âlem-i kesretde sen Yûsuf u ben Ya'kûb

Ol 'âlem-i vahdetde ne Yûsuf u ne Ken'ân (260/4)

2.2. Vâhid

Arapça vahdet kökünden oluşmuş, sözlükte "tek, bir" manasına gelen vâhid kelimesi, tasavvufî manada zatında, sıfatlarında, isim ve hükümlerinde ortağı ve benzeri olmayan yegâne Allah'ı ifade etmektedir (Parlatır, 2014: 1773; Topaloğlu, 1988: 483).³²

Yunus *vâhid* kelimesini yalnızca bir şiirinde kullanmıştır. Elest Meclisi'ni, Tanrı ile ruhların bir olduğu vahdet makamını anlatan mutasavvıf şair, burada ne kız ne oğul hiçbiri ile ilgilenmediğini, kesrete düşmediğini ifade etmektedir. Ezeli ve ebedi birlik makamını nur dağına benzeterek burada bulunan ruhların birbirine komşu olduğunu sehl-i mümteni sanatına da uygun biçimde dile getirmiştir:³³

Ne oğul vardı ne kız vâhid idük anda biz

Konşyuduk cümlemüz nûr tagın yaylar iken (243/8)

Yunus'un tasavvufunda var olan imgelerden biri insanın "nur" özelliğidir: "Naẓar kıl bu gevhere ya bu bir gızlı nura / Nûr kaçan yavı vara çün Hak naẓar-gâhidur" (33/3) İnsandaki nur, Allah'ın yansıması, tecellisidir. Bu bakımdan Allah aşkı ile yananlar ölmezler. Zira Yunus'a göre Elest Meclisi'nde canlar, nurdan yaratılmıştır, ilahidir. Ölüm anında ise bedenden ayrılan can, Hakk'a, mâşuka kavuşacaktır (Dalkılıç, 2010: 24-26): "Cân nûrdandır nûra karışırısın / 'Ayb eyleme sûret olursa fânî" (379/5).

³¹ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 128, 237.

³² Parlatır, "Vâhid", 1773; Bekir Topaloğlu, "Ahad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/483.

³³ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 231.

2.3. Tevhîd

Arapça vahdet kökünden gelen *tevhîd*, sözlükte “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, inanmak” anlamına gelmektedir.³⁴ Tasavvufa göre tevhit üç tabakadan oluşmaktadır: İlki, kalbin Allah’ın birliğini “Allah’tan başka ilah yoktur, O birdir ve ortağı yoktur” diyerek kabul etmesi olan *füller tevhididir*. Bu mertebede sâlik, ibadetlerinde ve davranışlarında Allah’ın rızasını alır. İkincisi, sâlikin baktığı her şeyde Allah’ı görmesidir. *Sıfatlar tevhidinde*, yaratılmış her varlığın bir olan Allah’tan tecelli ettiği idrak edilmektedir. Üçüncüsünde ise sâlik irfan gözüyle Allah’tan başka fail olmadığını görerek her şeyin özünün Tanrı olduğunun farkına varır. Buna *zât tevhidi* denilmektedir. Sıfatlar tevhidi sûfilerce “Her şey ondandır”, ifadesiyle anlatılırken zât tevhidi “Her şey odur” şeklinde ifade edilmiştir.³⁵

Sûfilere göre vahdet-i vücut, tevhidin bir yorumudur. Bu bakımdan Yunus’un şiirlerinde ele alınan tevhit kavramı, onun vahdet teorisini işaret etmektedir:

Bu tevhîd tonını geyen varlığını yoga sayan

İş bu yola kâyım turan mutlak bilün ol er durur (61/9)

Tahrâlı’nın ifadesiyle bu mısra iki türlü yorumlanabilmektedir. İlk yoruma göre; tevhit tonunu yani birlik elbisesini giyerek bu sırrı açık eden, manevi yola çıkan kişi varlığını yok sayıp fenâfillah makamına ulaşması olabilir. Diğer yandan birlik elbisesini giyip Hak’ta yok olan kişinin ancak er kişi, yani kâmil insan olabileceğidir.³⁶

Yunus, tevhit bilinciyle gark olmuş, vahdet makamlarını tamamlamış bir dervîştir:

³⁴ Mevlüt Özler, "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/19; Parlatur, “tevhîd”, 1714.

³⁵ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), “tevhîd”, 1119; Mustafa Tahrâlı, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Tasavvufi Mefhumların Akisleri”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*. (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995), 69/184.

³⁶ Tahrâlı, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Tasavvufi Mefhumların Akisleri”, 69/180-181.

Yûnus bu tevhîde gark oldı gitdi

Girü gelmekliğe 'aklı dirilmez' (107/12)

Aşk ile tevhide ulaşıp fenâfillah makamına ulaşan kendinden geçer. Bu durumda akıl yalnızca Allah'ın bilincinde olur. Şairin ifadesi de fenafillahtan sonra gelen "Allah'ın varlığı ile bir olma" anlamındaki bekâbillah makamında aklın olmayacağını ifade etmektedir.

Yunus'a göre tüm âlem, tevhitten oluşmuştur. Varlıklar kesreti değil, vahdeti temsil etmektedir. Âdem, kâmil insan ise tevhidi bilen kimsedir. Öte yandan ilk mısradaki şair, tüm âlemin tevhidi bilmesi gerektiğini vurgulamış da olabilir. Bu bağlamda tevhidi, lafzen veya kalben reddeden kişi hem dünyada hem de ahirette vuslata erişemez:³⁷

Tevhîd imiş cümle 'âlem tevhîdi bilendür Âdem

Bu tevhîdi inkâr iden öz cânına düşmânımış (125/6)

Yunus'a göre Hallâc-ı Mansûr'un Ene'l Hak sözü tevhidin ifade edilmişidir. Çünkü tasavvuf düşüncesinde Ene'l Hak sözü, vahdet-i vücud sırrının ifşa edilmesidir. Fenâfillah sırrını açık eden Hallâc imgesi, Yunus'un şiirlerinde telmih edilmiştir:³⁸

Dem urmazdı Mansûr tevhîd-i Ene'l-Hak'dan

İşk dârına dost zülfi asmışdı beni 'uryân (260/3)

Mutasavvıf şair, tevhit kavramıyla ilm-i ledün de denilen tasavvuf ilmini de kastetmiştir. Elest meclisinde tevhidi okuyan Yunus, seyr ü sülûkta ilerleyen, ledün ilmini deneyimleyen beri gelsin der. Bir yandan Elest Meclisine telmihte bulunan Yunus diğer yandan manevî yolculuğu, tasavvuf yolunu işaret etmektedir:³⁹

Levh ü kalemde yazılan tertîb-i tevhîd okuram

İlm-i ledün seyr ü sülûk güftâr iden gelsün berü (287/3)

³⁷ Tahralı, "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri", 69/181.

³⁸ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 394-395.

³⁹ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 324.

2.4. Vücûd

Sözlük anlamı “ten, beden” olan vücûd kelimesi tasavvuf felsefesinde yokluğun karşıtı, varlık ve “Allah’ın zihnin dışında gerçekliğinin bulunduğunu, yokluğunun düşünülemediğini belirten sıfat” olarak yorumlanmaktadır.⁴⁰ Seyr ü sülûk makamlarından biri olarak da ele alınan bu kavram, İz’e göre⁴¹ sâlikin vecdden sonraki mertebesidir. Yunus Emre, her iki manada da vücut kavramını kullanmıştır:

Vücûda gelmeyince kimse Hak’ı bilmedi

Bu vücûddan gösterdi dost bize didârını (397/4)

Ehl-i tasavvuf, “Yüzünüzü ne tarafa çevirirseniz Allah’ın vechi oradadır”⁴² ayetini Tanrı’nın cemâlinin dünyada, seyr ü sülûk sonucunda görüleceği şeklinde yorumlamışlardır. Yunus Emre de bu beytinde vücut yani varlık makamına ulaşamayan kimsenin Hak’ı bilemeyeceğini vurgular. Sâlik ancak kendi vücudunda Hak’ı görebilecektir.⁴³ Vücudu denize benzettiği bu şürinde ise aşk gemisiyle seyr etmiş, hakikati ise kendi canında, ruhunda bulmuştur:

Girdüm vücûd babrine taldım anun ka’rına

İşkıla seyr iderken iş buldum cân içinde (339/4)

Yunus’a göre vücut, ateş-su-toprak ve havanın terkibinden oluşmuştur. Kur’an’da ise insanın balçıktan yaratıldığına işaret edilmektedir. Bu balçık taraf, insanın ilahî yönünü gizlemiştir. Özüne dönmek isteyen kişi ise ibadet ve tevhit ile uğraşmalıdır.⁴⁴

Bu vücûdun sermâyesi od u su toprak u yıldır

Her biri aslına gider gâfil olmak nendür seniün (148/4)

⁴⁰ Parlatır, “Vücûd”, 1802; Yusuf Şevki Yavuz, "Vücûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/136.

⁴¹ İz, Mahir. *Tasavvuf* (İstanbul: Rahle Yayınları, 1969), 91.

⁴² Kur’an Yolu (Erişim 29 Ekim 2021), el-Bakara 2/115.

⁴³ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 240-241.

⁴⁴ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 290.

Yunus, vücudu şehre benzetmektedir. Vücûd şehirse, ruh şehrin sultanıdır. Öte yandan vücut şehri vahdet makamı, şehirde oturan sultan ise Tanrı olarak yorumlanabilir:

Bu vücûdum şehrine bir dem giresüm gelür

İçindeki sultanın yüzün göresüm gelür (46/1)

Yunus, vücut için kale teşbihini kullanmıştır. Ona göre vücut kale, akıl sultan, gönül hazine ve aşk bekçidir. Vücut, akıl sultanı ile gönül hazinesini korumaktadır:⁴⁵

İşbu vücûd bir kal'adur 'akıl içinde sultânı

İşbu gönül bir hazînedür 'aşk tutmuş bekler anı (412/1)

Yunus, vücudu konak teşbihi ile de kullanmıştır:

Ezelî bilşidük birlige yitmiş idük

Sen bu sûrete bakma vücûd cân vi'âsıdur (33/6)

Ezelde, birlik makamında canlar yaratılmıştır. Canları yaratan Allah, bilinmek istemiş ve canları suretlere yani vücutlara yerleştirip dünyaya göndermiştir. Tanrı'nın nuru, tecellisi olan canlar, vücutta bulunmaktadır. Bu bağlamda Yunus için vücut, canın konağıdır.

Yunus, vücudun sırrını mana denizinde bulmaktadır. Dünya ve ahiretin tüm sırlarını vücutta, bedende idrak etmektedir. Tatçı'ya göre şair, dış âlemlerle vahdet âlemini temsil eden insan-ı kâmilin vücudunu karşılaştırmaktadır.⁴⁶ Yunus'un vücûdnâme türündeki bu şiiri, kesretin tamamını kendinde toplayan mikrokosmos olarak kabul edilen kâmil insanın vücudunu anlatmaktadır:

Ma'nî babrine talduk vücûd sırrını bulduk

İki cihân ser-te-ser cümle vücûdda bulduk

Bu çizginen gökleri tabte's-serâ yirleri

Yitmiş bin hicâbları cümle vücûdda bulduk

⁴⁵ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 294.

⁴⁶ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 291.

Yidi gök yidi yiri tagları denizleri

Uçmağıla Tamu'yu cümle vücúdda bulduk (133/3)

2.5. Cem'

Sözlükte “toplamak, bir araya getirmek” anlamına gelen cem' kelimesi, tasavvuf felsefesinde bir hal olarak “Sâlikin her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, hâlikı var görmesi” manasına gelmektedir. Bazı mutasavvıfların “vecd halinde Allah ile beraber olmak” şeklinde açıkladıkları bu halde, Allah'ın nuru ile eşyayı ayıran aklın ışığı sönmekte ve geriye sadece Tanrı'nın varlığı kalmaktadır.⁴⁷

Yunus Emre, cem' kavramını genel olarak vahdete ulaşma, vuslat makamına erişme anlamında kullanmıştır:

Niçe yıllar biz anda cem' idük cân kânında

Hakikat 'âleminde ma'rifet söyler iken (243/2)

Şair, canı maden ocağına benzetmiştir. Değerli mücevherlerin kaynağı maden ocağı ise canların kaynağı da hakikat âleminde var olan Tanrı'dır. Bezm-i ezel telmihinde bulunan Yunus, hakikat âlemi olan marifet makamında yani Tanrı'nın huzurunda, canların kaynağında nice yıllar Hak ile bir olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

Vahdet makamında vuslatı amaçlayan Yunus, gönül ehlinin vahdet yolculuğunu deniz teşbihi ile yorumlamaktadır:

Gel beri tagulmayalum katre-i bârân gibi

Cem' olup deryâlayın gel kasd-ı 'ummân idelim (200/5)

Yağmur katreleri gibi dağılıp asıl amacından sapmak istemeyen şair, çokluktan vahdete gidişi derya benzetmesi ile kurmaktadır. Irmaklar nasıl denize akıp çokluktan vahdete geçip bir oluyorsa gönül ehli de bir araya gelip derya gibi olmalı, vahdet yoluna yönelmelidir.⁴⁹

⁴⁷ Parlatur, “Cem' ”, 242; Hasan Kâmil Yılmaz, “Cem'”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/278.

⁴⁸ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 288.

⁴⁹ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 236.

3. YUNUS EMRE'DE BİRLİK ÇAĞRISI

Yunus Emre'nin tasavvuf ve vahdet anlayışı, aşk temeli üzerine kurulmuştur. Âlemin var olma sebebini aşk olarak ifade eden şair, şiirleri vasıtasıyla insanlığı aşk ikliminde, sevgi ve hoşgörü ortamında birlik olmaya çağırmaktadır. İnsanlara vahdeti anlatıp öğütlerken aşkın birleştirici gücünü de kullanan şair, insanlar arasında gönül köprüsü kurmaya çalışarak kavga yerine sevgiyi, ikilik yerine birliği öğütlemetedir:

Ben gelmedüm da'vîyiçün benüm işüm seviyiçün

Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaga geldüm (179/2)

Yunus, dünyaya kavgaetmek ve ikilik çıkarmak için gelmemiştir. Onun işi *sevmektir*. Dost diye nitelediği Tanrı'nın evi, gönüldür. Gönül yapmak, Tanrı'ya ulaşmayı sağlamaktadır.⁵⁰

Sevgi, ayrıştırıcı değil, birleştirici, bütünleştirici bir nitelik taşımaktadır. Yunus Emre'ye göre sevginin asıl amacı ölümsüz olana kavuşmak, onun varlığında kaybolmaktır. Dünyada Allah'tan ayrı kalan insan, ona dönebilme arzusuyla karşı karşıya gelmiştir. Dosta ulaşma arzusunu ise yalnızca bu yolda olan âşıklar bilmektedir. Yunus, ikiliği değiştirmeye, birliğe-vahdete ulaşmaya gelmiştir:

Dost esriği deliligüm 'âşıklar bilür neligüm

Değsürüben ikiligüm birlige yitmege geldüm (179/3)

XIII. yüzyıl Anadolu coğrafyasında siyasi birlik ve toplumsal yaşamda düzeni sağlayan tasavvuf hareketine dâhil olan Yunus Emre, şiirlerinde sadece ilahî birlikten değil, sosyal birlikten de söz etmiştir. Irk, din, dil, mezhep ayrımı yapmadan herkesi eşit görmüş, sevgiyle kucaklamıştır. Şiirlerinde bu durumu açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur.⁵¹

Yitmiş iki millete birligile bakmayan

Şer'ile evliyâsa hakâkatde 'âsîdür (29/4)

Bir kez gönül yıkdunsa bu kıldugun namâz degül

⁵⁰ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 259.

⁵¹ Görmeç, *Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 30-32.

Yetmiş iki millet dabı elin yüzün yumağ degül (166/1)

Yetmiş iki milletün ayagın öpmek gerek

Yaramagcün ma'sûka ciimle millete bile (338/8)

İslamî düşünceye göre yetmiş üç fırka vardır. Bu fırkalardan yalnızca biri kurtuluş ehlidir. Şiirlerinde “yetmiş iki millet” deyimini kullanan Yunus Emre, kendisini kurtuluşa eren tasavvuf ehlinden saymaktadır. Ona göre yetmiş iki millete bir gözle bakmayıp eşit görmeyen şeriatla evliya sayılsa da hakikat ehline âsîdir, tasavvufa ters düşer.⁵²

Yunus Emre'nin felsefesine göre sosyal birliği sağlamanın yolu, insanın kendi içindeki birliği, düzeni sağlamaktan geçer. Göçgün'ün ifadesiyle⁵³ Yunus, “dış mükemmeliyeti, iç nizama bağlar. Çünkü kendisiyle barışık, birlik olmayan kişilerle kurulu toplumlarda sosyal birlikten söz etmenin imkânsızlığının farkındadır.” Gıybet yapmak, başkasının ayıplarını gözetmek, kibir, riya, fesatlık, gönül yıkmak gibi kötü davranışları, sosyal birlik ve düzeni bozan hareketler olarak şiirlerinde işlemiştir. Sosyal düzeni sağlayan davranışlar ise akıllı ve doğru olmak, cömertlik, tevazu, söz söyleme adabı, izzet vb. olarak şiirlerinde yer almıştır:

Çok cehd idüp istedüm yir ü göğü aradum

Hîç mekânda bulmadum buldum insân içinde (339/5)

Yunus ahlak ile dirilmeyi, yaşamayı öğütlemiştir. Öldükten sonra bâki kalacak olan budur. Kişi öldükten sonra kötü adla anılmak istemiyorsa güzel ahlaklı olmalı ve güzel ahlakına uygun bir yaşam sürmelidir:

Şöyle dirilgil hulkıla öliceğiz söyleşeler

Bâkî dirlik budur cânım yavuz adula gitmeğî (159/2)

⁵² Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 355-356.

⁵³ Önder Göçgün, “Sosyal Realite Açısından: Yunus Emre'de "Birlik" Fikri”. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995), 69/366.

Dünyanın faniliğini vurgulayan mutasavvıf şair, dostluk, kardeşlik ve sevgi bağlarının önemini ifade etmiştir:

Gelün taşuk idelüm işün kolayın tutalum

Sevelüm sevelilüm dünyâ kimseye kalmağ (103/5)

Yaşadığı dönem itibarıyla kavga, kargaşa içerisinde yaşayan Yunus Emre, şiirlerinde hem ilahî hem de sosyal birliği ve düzeni sağlamak için insanlığa çağrıda bulunmuştur. Kişinin kendisini, yaratıcısını bildikten sonra toplumla da tanış olmasını istemiş, sevgi ve kardeşlik bağlarını öne çıkarmıştır. Çünkü sevgiyle davranmak, hoşgörülü olmak kolay iştir. Sevgi, Allah'a duyulan aşk kalıcıyken, diğer her şey gelip geçicidir, fânidir.

3.1. Birlik- Birliğ

Sözlükte "tek, bir olma durumu" anlamında yer alan birlik kelimesi, Yunus Emre'nin şiirlerinde tevhit kavramının karşılığı, Allah'la bir olma durumunu açıklayan vahdet makamı olarak yer almaktadır. Yunus, tevhit anlayışını açıkça ortaya koyarak vahdet yolunda bir sâlik olduğunu sıkça vurgulamıştır:

Bu cümle erkâm koyup birlik yolun tutan benem

Hırs u tama' bende irak hem arduma atan benem (212/1)

Gel gör imdi bu kândan ne biter bu ma'denden

Ayrılmazuz birlikden bulduk mekânımız (416/9)

Yunus Emre, kesreti, mâsivayı bırakarak tevhit makamına ulaşmayı öğütlemektedir. Ona göre hakikat yolunu tutup imanlı olan kimse âlemin manasını bulur.

Birisen birliğe bak ikiyi elden bırak

Bütün ma'nî bulasın sıdk u îmân içinde (302/12)

Yunus'a göre insanın kendisine ait bir varlığı yoktur. Vücut, varlık yalnızca Allah'ındır. İnsanın kendisine ve mahlûkata vücut nispet etmesi Tanrı'ya şirk koşmak, ikilik olarak görülmüştür. Bir muvahhit olarak Yunus, ikiliği terk edip Tanrı'nın birliğinde buluşmayı amaç edinmiştir:

Birliğünden öte hiç şerîkün yok

Kim noksân irgüre hükümün yoyılmaz (107/8)

İkiliği terk edip vahdet makamında buluşmayı herkese öğütlemiştir. Zira birlik makamında canlar canı olan Allah bulunmaktadır:

İkiliği terk itgil birlik makâmın tutgul

Cânlar cânın bulasın iş bu dirlik içinde (303/3)

Vahdet makamında ise sen-ben yoktur. Orada yalnızca Mutlak Varlık olan Tanrı'nın varlığı mevcuttur:

Birlik diyen katında hiç sen-ben demek hiç yok durur

Yûnus dilin sen yumşatdun bu tevhîdi eyitmeğe (323/9)

Yunus birçok beytinde vahdeti, saf ve kuşatıcı olan denize, deryaya, ummana benzetmiştir. Kesret ise genellikle katre, ırmak ile beraber anılmaktadır. Katre veya ırmak nasıl deryadansa kesret de vahdettendir. Vahdette kesret, çoklukta birlik gizlidir. Eserinde tevhit makamını, Allah'ın insanın kendi içinde olmasını hatırlatan şair, öte yandan derya-katre teşbihlerini kullanarak vahdet-kesret karşılaştırmasını sanatlı bir şekilde ortaya koymaktadır:

Birliğile bir olam birlik benümle bir ola

Geb dönem deryâ olam katre olam 'ummân olam (201/13)

Yunus, vahdeti şaraba benzetmiştir. Ona göre birlik, vahdet şarabını yalnızca can dudağı halis olanlar, tevhit yoluna gönülden bağlı kimseler tadabilir:

İy yârânlar siz bu sözi dinlen gönül kulagıla

Cân dudağı hâlis gerek birlik şarâbın tatmağa (323/8)

Tanrı vahdet şarabından verince kul dükkânı yani dünyayı ve dünya işlerini harap kılmıştır. Faydayı veya zararı, Mutlak varlıktan arda kalan her şeyi terk etmiştir:

Virdi birlikden şarâb kalduk dükkâmı harâb

Cümlesini terk itdük assı-ziyânümüzü (416/3)

Yunus Emre tevhid makamına ulaşma bağlamında "bir" kavramını da sıkça kullanmıştır. Yunus'un tasavvuf anlayışına göre Tanrı'dan başka varlık yoktur. Her varlık, bu birlik durumunu zikretmektedir. Bakara Suresi'ndeki gibi varlığın başı ve sonu "bir"e

gidecektir. Çünkü ezelde varlığın birliğinde bulunan canlar, tekrar aslı vatanlarına dönmek Tanrı'nın birliğine ulaşmak için çabalamaktadır:⁵⁴

Cümle bir anı birler cümle ana giderler

Cümle dil anı söyler her bir menzîl içinde (305/2)

Âlem-i ervahta, Tanrı ile bir olduğu duruma da sıkça atıfta bulunmuştur. Ezelden Allah aşkı ile dünyaya gelen Yunus, yine ona bir olarak döneceğini dile getirmektedir:

Ezelî bu 'ışkı ben bu mülke süriüp geldüm

Biridüm anda şeksüz uş yine bire geldüm (178/1)

4. SONUÇ

İbnü'l-Arabî, Ahmed-i Yesevî ve Mevlânâ'nın tasavvuf odağındaki yaklaşımlarını nev-i şahsına münhasır bir şekilde kendi yaşamında ve şiirinde terkip etme konusunda başarılı olan Yunus Emre, gerek döneminde gerekse çağını aşan yönleriyle sonraki devirlerde birçok takipçi edinmiştir. Sözlü edebî geleneğimizde dini, mistik platformlarda terennüm edilen ilahileriyle günümüze kadar ses vermiş, söylemleriyle pek çok tarikatın ortak unsuru haline gelmiştir.

Yunus Emre şiirlerinde Allah'ın varlığı ve birliği, yaratılış, varlığın hakikati, Hz. Peygambere duyulan sevgi, tarikat âdab ve erkânı, tasavvuf büyükleri ve bunların manevî halleri, ilahî aşk, vecd, vahdet-i vücûd, insanın değeri, erdem, insan-ı kâmil, dünyanın faniliği, nefis terbiyesi, güzel ahlak, tecelli ve a'yân-ı sâbite gibi pek çok tasavvufî unsurları sıklıkla dile getirmiştir. Tasavvufî ahlâkı ve manevî yolculuğun gereklerini, Kur'an ve hadis ışığında hareket etmeyi, seyr ü sülûk adı verilen manevî yolculukta her türlü zorluğun üstesinden gelmeyi, vahdete ermeyi, kesretten uzak kalmayı, birlik, beraberlik ve huzur içinde yaşamayı öğütlemiştir.

Mutasavvıf şairin vahdet anlayışı ve birlik çağrısını incelemenin amaçlandığı çalışmamızda, Yunus Emre Divânı'nda *vahdet*, *vâbid*, *tevâhid*, *vücûd*, *cem* ve *birlik-birliğ* kavramlarını içeren şiirler örneklem olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda adı geçen eserde vahdet kelimesi dört, vücut

⁵⁴ Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme*, 234.

kavramı otuz iki, vâhid sözcüğü bir, tevhit kelimesi sekiz, cem sözcüğü dört, birlik-birliğ kavramları kırk bir yerde kullanılırken birlik çağrısını vurgulayan yetmiş iki millet kavramının ise on kez zikredildiği tespit edilmiştir. Divanı incelendiğinde vahdet anlayışı, birlik ve beraberlik çağrısı aşk temeli üzerine kurulduğu görülen Yunus'un *şariat-tarikat-marifet-hakikat* kapılarından ancak aşk ile geçilebileceğine işaret etmesi ise günümüz toplumlarına önemli bir mesaj olmuştur.

Sonuç olarak Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektâş-ı Veli, Mevlânâ ve Ahi Evrân gibi tasavvuf büyüklerinin tevhit ve birlik çağrılarını halkın anlayacağı düzeyde sürekli dile getiren Yunus Emre, Türk kültür mirasını mayalayanlar arasında çağını aşan kişiliği ile her dönemde adından söz ettirmiştir. Aşkın birleştirici gücünü kullanarak insanlığı sosyal birlikten ilahi birliğe yönelten evrensel birlik çağrısını sürekli yineleyen mutasavvıf şair, İsmail Hakkı Bursevî'nin de ifade ettiği gibi "*önceki gelenlerin sonuncusu, sonraki gelenlerin ilki*" olarak kültürümüzün ve Türk tasavvuf edebiyatının mihenk taşlarından birisi olmuştur.

KAYNAKÇA

- Armutlu, Sadık. Yunus'ta Tanıma Sığmayan Aşk ve Bu Aşkın İki Boyutu. *Türk Yurdu*, 297 (2012). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1136>
- Aydın, Mehmet S. "İnsân-ı Kâmil" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/330-331. Ankara: TDV Yayınları, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan-i-kamil>
- Cunbur, Müjgan. Yunus Emre'nin Sevgi ve Barış Dünyası. *Türk Yurdu*, 297 (2012). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1136>
- Demirli, Ekrem. Tasavvufun "Tutarlılık" Arayışında Bir Yorum Çerçevesi Olarak Vahdet-i Vücûd: Yûnus Emre'de Vahdet-i Vücûd Anlayışının Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 21 (2009), 25-49.
- Demirli, Ekrem. Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücud Anlayışı. I. *Ulusal Yunus Emre Sempozyumu "Yunus Emre'yi Anlamaya Doğru" Bildiriler Kitabı*. ed. Ali Sözel. 1/317-330. Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010.
- Demirli, Ekrem. "Vahdet-i Vücûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/431-435. Ankara: TDV Yayınları, 2012. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vahdet-i-vucud> (12.08.2021).
- Durusoy, Ali. "Vahdet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/430-431. Ankara: TDV Yayınları, 2012. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vahdet>
- Erginli, Zafer. (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Genç, İlhan. *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Giriş*. İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık, 6.basım, 2016.
- Göçgün, Önder. Sosyal Realite Açısından: Yunus Emre'de "Birlik" Fikri. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*. 69/362-370. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995. http://isamveri.org/pdfdr/D057623/1995/1995_GOCGUNO.pdf

- Görmek, Ali Emrah. *Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi (Mesnevî ve Yunus Emre Divanı'nda)*. Selçuk Üniversitesi, Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://dosyalar.semazen.net/Tezler/570812.pdf>
- Günay, Umay. Türk Kültürü Açısından Yunus Emre. *Erman Artun Özel Kitaplığı*, 2005. <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/gunay.pdf>
- İz, Mahir. *Tasavvuf*. İstanbul: Rahle Yayınları, 1969.
- Kahraman, Abdullah. Yunus Emre Dîvân'ında Şerîat, Tarîkat, Hakîkat ve Marîfet (Dört Kapı). *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 1/1 (2017), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/351516>
- Karataş, Zeki. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2015), 62-80. https://www.academia.edu/33009261/Sosyal_Hizmet_E_Dergi_SOSYAL_B%C4%B0L%C4%B0MLERDE_N%C4%B0TEL_ARA%C5%9ETIRMA_Y%C3%96NTEMLER%C4%B0
- Kayaer, Aydın. *Yunus Emre'nin Dünyasında İnsan-Allah İlişkisi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/29991/yunus%2520emre.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kılıç, Mahmud Erol. "İbnü'l Arabî, Muhyiddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/493-516. Ankara: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-arabi-muhyiddin#1>
- Kıral, Bilgen. Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/15 (2020), 170-189. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/issue/54983/727462>
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 3.basım, 1976.
- Kur'ân Yolu. Erişim 29 Ekim 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. Ankara: TDV Yayınları, 2012. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid#1>
- Öztoprak, Mustafa. Yunus Emre'nin Divan'ındaki Peygamber Anlayışı. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1 (2020), 299-327. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1030752>
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Yargı Yayınevi, 7.baskı, 2014.
- Schimmel, Annemarie. *İslamin Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001.
- Sinanoğlu, Abdulhamit. İslam Düşüncesinde "İnsan-ı Kâmil" Anlayışı ve Allah ile İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2008), 93-114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kader/issue/19159/203609>
- Tahrallı, Mustafa. Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufi Mefhumların Akisleri. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*. 69/179-187. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995. http://isamveri.org/pfdrg/D057623/1995/1995_TAHRALIM.pdf
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Külliyyatı I, Yunus Emre Divanı İnceleme*. İstanbul: MEB Yayınları, 2. baskı, 2005.
- Tatçı, Mustafa. "Yûnus Emre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/600-606. Ankara: TDV Yayınları, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yunus-emre>
- Tatçı, Mustafa. Yûnus Emre Divânı. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ?. https://archive.org/details/YunusEmreDivani_201310/page/n9/mode/2up
- Topaloğlu, Bekir. "Ahad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/483-484. Ankara: TDV Yayınları, 1988. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahad>
- Topaloğlu, Bekir. "Gani". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/348-349. Ankara: TDV Yayınları, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gani>

- Türer, Osman. XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre. *Diyanet Dergisi*, 21/1 (1991), 87-100. http://isamveri.org/pdfdrq/D00033/1991_c27/1991_c27_1/1991_c27_1_TURERO.pdf
- Uludağ, Süleyman. "A'yân-ı Sâbite". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/198-199. Ankara: TDV Yayınları, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayan-i-sabite>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vücûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/136-137. Ankara: TDV Yayınları, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vucud--sifat>
- Yazar, İlyas. Tasavvuf Üzerine Düşünceler. *Yedi İklim Dergisi*, 145/ (2002), 48-56.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Cem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/278-279. Ankara: TDV Yayınları, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--tasavvuf>